

Vidiki snovanja stavbne dediščine v prenovi, Ljubljana

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Prenovo kulturne dediščine pojmuje kot dogajanje, v katerem se dediščina selekcionira, potrjuje in prilagaja človekovim potrebam v različnih obdobjih. Prenova v pogojih današnje kulture in civilizacije temelji na varovanju izvirnosti, celovitosti in kontinuitete v skladu z njenimi pomeni za sodobnega človeka in v skladu z njegovimi vedno bolj rastočimi potrebami po izročilu, po različnih oblikah duhovnih povezav s preteklostjo, od katerih je oblika stavbne kulturne dediščine nedvomno najbolj materializirana.

Prenova v Ljubljani za spomeniško varstvo ni nov pojem, saj gre za daljši, kontinuiran razvoj zavestne usmeritve stroke, ki se je pod različnimi imeni začela uveljavljati kot sestavni del »domačijskega varstva« vsaj od časa, ko je na pragu prve svetovne vojne zastavil delo kot deželni konservator France Stele. V današnjem trenutku, ko so za nami negativne in pozitivne izkušnje učinkov prenove iz daljše in krajše časovne odmaknjenosti, pa je vendarle treba utrditi bistvene naloge in potrebe v procesu prenove, da bi se dolžnosti in pravice naše samoupravne družbene skupnosti do kulturne dediščine uveljavljale v pravilnem sorazmerju med kulturnimi in gospodarskimi potenciali te dediščine. Po drugi strani gre za prelomno obdobje v zgodovini stavbne dediščine, saj bo vključena v proces stanovanjske prenove celovito, kar je pomembno izhodišče za nadaljnje delo.

Ocenjujoč družbenopolitično voljo za prenavo stavbne dediščine, akcijsko dinamiko, ki jo usmerja Koordinacijski odbor za prenavo pri IS Skupščine občine Ljubljana Center, moramo ugotoviti, da se zlepa ali še nikoli v polpretekli zgodovini Ljubljane niso spomeniškemu varstvu odprle takšne in tolike možnosti za razvoj spomeniškovarstvene misli in njihovo udejanjanje.

Ne glede na sedanje pomembne akcije na LG, na prenavo treh hiš v Stari Ljubljani, ki so ali pa se bližajo zaključni fazi, ne glede na izjemne storitve pri obnovi fasad Kresije in secesijske hiše na Prešernovem trgu, pa se bomo v pričujočem prispevku problemsko zazrli v načrtovanje stanovanjske prenove na območju Stare Ljubljane.

Najprej je treba omeniti, da smo za modelni kare 36 hiš med Stritarjevo in Trančo izdelali konservatorski program po postopkih, ki dajejo celovite osnove za nadaljnje delo. Po našem poznavanju stvari, gre v Stari Ljubljani za prvi kompleksni prikaz varovanja širšega dela historične urbane zasnove na temelju prostorske in tlorisne analize, stavbotipoloških opredelitev arhitekture ter stavbnozgodovinske analize posameznih hiš na območju Stare Ljubljane. Konservatorski program je opredelil troje področij fonda, področje spomeniških konstant, področje fleksibilnih vrednot ter negativne sestavine na združenih tlorisih območja v vseh etažah in fasadnih pasovih v merilu 1:100. V tekstualnem delu konservatorskega programa so bili opredeljeni pogledi na celovito problematiko varovanja fasad, stavbnoplastične strukture območja in na vlogo stavbnih zasnov in prostora v prenovi. V pobudah za vsebinsko prenavo območja smo v besedilu opredelili vidike varovanja in ločili javni program območja od stanovanjskega fonda, v javnem programu pa predlagali tiste spremembe namembnosti, ki izhajajo iz kulturnozgodovinskega ali arhitekturnega pomena zgrajene strukture. Posebej smo poudarili vlogo hiše Mestni trg 25 kot konservatorskega dosežka

prenove iz leta 1964, ki je izhajal iz vizije celovite revalorizacije stavbne zasnove. V opredelilim postopkih spomeniškega varstva v celokupnem procesu prenove smo opozorili, da so detaljne in dokončne opredelitve spomeniške lupine kot nositeljice novih funkcij analogno drugim strokam planiranja stopenjske, s to razliko, da so globalni potenciali spomeniške dediščine v kar največji meri opredeljeni vnaprej, v nadaljnjih postopkih pa se te opredelitve preverjajo in dokončno določijo šele z opravljenimi sodnimi postopki.

Na modelnem primeru hiše Mestni trg 17 smo opredelili konservatorski program z besedilom in grafično do stavbnozgodovinske analize, vrednotenja do smernic za prezentacijo in vsebinsko prenavo.

V procesu načrtovanja stanovanjske prenove na območju kulturne dediščine se nam zdi potrebno izpostaviti problem varovanja tlorisnih struktur oziroma stavbnih zasnov kot konstantnih vrednot in nosilk arhitekturnega sporočila stavbne dediščine. Zlasti to velja za zasnove 17. stoletja v opredeljenih tipskih oblikah z vsemi različicami, ki smo jih izluščili ob študiju na modelnem kareju. Te zasnove so organsko povezane z razvojem talne členitve območij, predstavljajo temeljno strukturo enote, ki je izoblikovala tako interni kot javni mestni prostor. V svoji tridelni plastični sestavljenosti oblikujejo tipično vizualno strukturo nekaterih območij. Zunanje in notranje povezave so v teh zasnovah reševane z natančno določenim razporedjem prostorov in stavbnih členov. Poleg teh funkcionalno strukturalnih opažanj in vrednotenij je treba pri teh zasnovah posebej opozoriti na njihovo visoko formalno kvaliteto, na lepoto izrazje prostorske organizacije, na izjemni estetski potencial v arkadnih dvoriščih, stopniščih in na fasadah, s čimer se zlasti izraža cvetoče obdobje baroka. V razvojni dimenziji te arhitekture so združevanja v stavbno ustvarjalnih obdobjih omogočila viške ali vsaj kvalitetna dopolnila na njeni razvojni poti, ki se zaključijo z 18. stoletjem.

Razkrojevalni procesi stavbnih zasnov se začnejo v prvi polovici 19. stoletja in zajamejo najprej tlorisno strukturo pritličij in se nato v sukcesivnih stopnjah polastijo celotne hiše, kakor nam na modelnem kareju ilustrirajo številni primeri preobrazbe 19. in 20. stoletja. V teh primerih gre za preobrazbo stanovanjskega prostora v poslovnega, ki se je začela kot totalna preobrazba v velikih hišah na trgu že pred potresom. Iz zgodovinskega prikaza razvoja in razkroja stavbnih zasnov smo želeli utemeljiti bistvo ohranjanja in varstva tlorisne strukture hiš, ki ga v prvi vrsti in načelno pojmuje **in istovetimo z integriteto prostora in oblik hišnih komunikacij, kamor spadajo prostori (veže, gospodarski uvoz, atrij, stopnišče, mostovž, hodniki vzdolž arkadnih atrijev, ganki)**. Varovanje notranjega stanovanjskega prostora je omejeno na stanovanjske sklope in prostore le v izjemnih primerih arhitektur z izjemnim kulturnozgodovinskim potencialom, čeprav je načelno zaželeno povsod.

V sklop varovanja stavbne zasnove posledično sodijo in ga utemeljujejo vse morfološke lastnosti teh zasnov ter celotni fond drobnih oblik. Težišče varovanja v procesu stanovanjske prenove smo torej usmerili v varovanje zasnov njene historične arhitekture, temu vidiku podrejammo njeno celotno morfološko obeležje, saj je likovni izraz njenega organskega konteksta. Morfologija je utemeljena in zasidrana v zasnovi dane arhitekture in ne obratno; če morfologiji odvzame-

mo njeno prostorsko strukturalno ogrodje, postane sredstvo za aranžiranje in manipulacijo zgodovinske arhitekture.

V nasprotju s visokim nivojem oblikovanja historične arhitekture v Stari Ljubljani pa je kvaliteta materialov, iz katerih je pozidana, neodporna in krhka. Na slabo nosilnih tleh so zidovi razpokani in razmajani. Ob neposrednih posegih, če že ne pri sondiranjih, se kaj lahko izkaže, da so predvidene rešitve ohranjanja neustrezne, tem pa se odločitve prej prevesijo v smer rušenja notranjega tlorisnega sestava kot v postopke dragih sanacij. Spomeniško varstvo lahko pristaja na take rešitve v primerih, ko se po opravljenih raziskavah in po kompleksnem vrednotenju izkaže relativna spomeniška vrednost tistega, kar naj se ruši, teže pa v primerih, ko gre za celovito ohranjenost zasnove, za značilne, kvalitetne in maloštevilne člene v razvojni črti historične arhitekture.

Spričo dinamičnega tempa stanovanjske prenove se moramo s tem v zvezi usmeriti v intenzivno dokumentacijo, raziskavo in valorizacijo ne samo posamičnih objektov, temveč kompleksov in območij v celoti. V širših okvirih je namreč možen pregled nad vrednostnim razponom, mogoče je ugotavljati nepogrešljivost in nezamenljivost posameznih struktur in njihovih različic v razmerju do struktur, ki so v toku zgodovinske preobrazbe izgubile lastnosti ali pretežen del lastnosti spomeniške identitete. Obdelava stavbne dediščine na modelnem kareju je to distinkcijo jasno opredelila.

Stanovanjska prenavo stavbne dediščine mora izhajati iz občutenja in razumevanja zakonitosti oblikovanja prostora v preteklih obdobjih. Vsaka drobna forma in navidezna naključnost je sestavina in pomenski člen malih in velikih celot. Za tehnične naloge v tem smislu je potrebno specializirano znanje, obvladovanje zgodovinskih oblik in tehnik na vseh tistih področjih stavbne dediščine, ki so varovana kot konstantne vrednote in kjer je predvideno vzdrževanje in rehabilitacija primarnega oblikovanja. Področje fleksibilnih vrednot, podrejenih okusu in potrebam časa sodi v pristojnost sodobne arhitekture, ki naj bo z vodilno historično arhitekturo uglasena, zaželeno pa je, da je tudi ustvarjalna, oblikovno dognana in trajnih materialov. Ta dvojna narava predstavitvenih nalog se zlasti kaže na fasadah Stare Ljubljane. Konstantne vrednote v svoji izvirni fizični ohranjenosti so fasade nad pasom pritličij, oblikovanje pritličij pa večinoma obravnavamo kot spremenljivke, ki so oblikovane pod nepretrganim razvojnimi impulzom, ki je naravoval skupaj s tržnogospodarskimi zahtevami preobrazbo oblik in v končni fazi privedel do razmeroma najmočnejše izgube historične substance. Spodnji pas pritličij pogreša tudi enovite sekundarne opreme, ki naj bi bila tako v detajlu kot v celostnem učinku usklajena z naravo danega historičnega okolja. Urejevanje pritličij, montaža sekundarne opreme fasad, barvna obnova fasad sodijo med kompleksne naloge prenove historičnega mestnega prostora, za katere je najsmotrneje, da se uresničujejo celovito, v enem mahu ali vsaj v krajšem časovnem obdobju, na večjem kompleksu ali na zaključeni skupini, saj sporadični posegi in ureditve lahko vnašajo v svoja neurejena okolja nova navzkrižja.

Problem, na katerega je v procesu stanovanjske prenove potrebno posebej opozoriti, je povezan s predvideno več ali manj intenzivno izrabo podstrešnega prostora za stanovanjske namene v samem mestnem središču. Nesporna je uteme-

ljnost racionalizacije zgrajenega prostora podstrešij za naraščajoče potrebe po novih stanovanjih, vendar moramo pri tem določiti skupne cilje in izhodišča tudi z vidika zaželenih skladnih podob Stare Ljubljane in mestnega središča. Opredeliti je treba kriterije varovanja mestnih vedut in pri tem določiti območja, ki jih ne bi smeli obremenjevati z novimi strešnimi odprtini, območja, kjer je zaželena korektura ali rekonstrukcija izvirnega stanja, ter tiste cone, ki dopuščajo več ali manj intenzivno izrabo z uporabo oblikovno dobrih, izbranih in za slog arhitekture primernih oblik novih strešnih oken, česar pa danes še nimamo na razpolago. Poleg historičnih oblik strešnih oken in odprtij na historičnih lokacijah danes ne razpolagamo s funkcionalno in tipsko obliko strešnega okna, ki na občutljivih območjih ne bi bila vizualno agresivna. Odprta so vprašanja kvalitete in poenotene kritine, oblikovanja požarnih zidov, dimnikov, in snegolovov, žlebov itd. Iz prakse vemo, da je naša ustvarjalna arhitektura sposobna tako kot drugje po svetu oblikovati v sodelovanju s strokovnjaki, ki se ukvarjajo z zgodovino arhitekture, funkcionalne in oblikovno

dobre rešitve, zlasti pa še, da je sposobna izoblikovati ustrezno bogat repertorij različnih, sodobno oblikovanih oblik strešnega okna za različne načine in potrebe tako varovanja kot bivanja.

Tretji problem v zvezi s stanovanjsko prenovo podstrešij pa postaja iz dneva v dan aktualnejša potreba po sistematični dokumentaciji, raziskavi in oceni historičnih strešnih konstrukcij s stališča oblikovanja tehničnih rešitev v časovnem razponu vsaj 350 let nazaj. Naloga je interdisciplinarna in je nujna spricho dinamike prenove in zaradi potrebne kompleksne valorizacije tega sicer skritega, vendar impresivnega fonda. Širokopoteznost in temeljitost v metodološkem pristopu načrtovanja stanovanjske prenove na območju Stare Ljubljane se kaže v angažiranosti številnih strok, ki so problemsko kakorkoli zasidrane v prenovi stavbne dediščine. Gre za prvi primer interdisciplinarne udeležbe na tem družbenem projektu. Nedvomno pozitivno vključevanje relevantnega znanja pa spremljajo na začetku tudi razumljivi pojavi, ki jih bo v nadaljnjem postopku treba odpravljati s trdnejšo omejitvijo nalog in vsebine, ki jih posamezne stro-

ke prispevajo v problemski mozaik prenove. Vloge strok so nezamenljive, vendar morajo biti zamejene z bistvom in naravo svojega predmeta. Namesto interdisciplinarnega podvajanja nekaterih operacij in preseganja okvirov stroke je treba razviti sistem teamskega sodelovanja in usklajevanja stališč. Imanentna in neodtujljiva naloga spomeniškega varstva v procesu prenove na vseh njenih stopnjah pa je določiti in utemeljiti razsežnost kulturne dediščine, dokumentirati in interpretirati njeno sporočilnost ter predlagati načine za njeno ohranitev in predstavitve.

Z nakazanimi problemi ne odpiramo novih poglavij v problematiki varstva urbane stavbne dediščine. Zapisati smo želeli nekaj vidikov prenove Stare Ljubljane v sedanjem trenutku z namenom, da prispevajo h konstruktivnemu dialogu in usmeritvam nadaljnega dela. Sedanji trenutek pa je, kot smo to poudarili na začetku, v Ljubljani izjemno naklonjen varstvu kulturne dediščine in ga ne bi smeli zapraviti in dopustiti, da bi izzvenel v prazno.

Božidar Guštin, Izola

Problematika prenove Izole

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Pri obravnavanju problematike prenove Izole se ne bom spuščal v razlago metodologije dela in njenih rezultatov, postopkov sprejemanja načrta prenove, njegove končne vsebine in podobe ter obveščanja prebivalcev, ampak bom poskušal narediti kratek povzetek dela in pokazati na pomanjkljivosti, ki so se pojavile ob načrtovanju in izvajanju prenove.

Prenova starega mestnega jedra Izole se je začela pripravljati leta 1977 in jo je narekovalo vidno materialno propadanje stavbnega fonda, nestrokovni posegi v mestno jedro, moteči urbanistični posegi v njegovi neposredni bližini ter še vedno dovolj ohranjena prostorska likovna podoba in kvaliteta starega mestnega jedra. Slabe bivalne in higienske razmere pa kažejo tudi na strukturo prebivalstva, saj je od 1900 zaposlenih približno 50 odstotkov nekvalificiranih delavcev, katerih zaposlitveno strukturo še vedno uravnavajo potrebe industrije v občini Izola.

Spodbuda za izdelavo načrta prenove starega mestnega jedra Izole so bili že izdelani načrti za nekatera slovenska mesta, ki so nastali s sodelovanjem oddelka za arhitekturo in pod vodstvom dr. Petra Fistra, ter izkušnje in spoznanja ob izdelavi podobne dokumentacije v Piranu in Kopru.

Tako je leta 1978 začel MZSV Piran s sodelovanjem oddelka za arhitekturo in pod vodstvom dr. Petra Fistra izdelavo Načrta prenove starega mestnega jedra Izole. Izdelava načrta je bila zastavljena interdisciplinarno, da bi dobili popolno dokumentacijo, iz katere bi bilo razvidno, kakšne so možnosti za prenavo. Ob tem zbiranju osnovne dokumentacije pa si je bilo treba zagotoviti čim boljše sodelovanje prebivalcev in drugih uporabnikov prostora.

Tako so v času nastajanja načrta prenove poleg izdelave zbirnih kart naredili študenti oddel-

ka za arhitekturo arhitektonsko dokumentacijo za 180 objektov, študenti oddelka za etnologijo filozofske fakultete pa so z etnološko anketo med prebivalci starega jedra ugotavljali značilnosti načina bivanja. MZSV Piran je z anketo med delovnimi organizacijami, interesnimi skupnostmi in zasebnim sektorjem poskušal dobiti pregled interesov, programov in možnosti njihovega vključevanja v proces prenove. Odziv na anketo je bil minimalen.

Da bi lahko organizirano usmerjali načrtovanje in poznejšo izvedbo pravilno usmerjali, je bil ustanovljen Odbor za prenavo starega mestnega jedra Izole, ki naj bi bil pobudnik vsega dela pri prenovi mesta, stalen usmerjevalec in spremljevalec procesa, ocenjevalec dela strokovnih služb, ki bodo delale pri prenovi, ter usklajevalec prenove z družbenimi cilji.

Načrt prenove in pravilnik o izvajanju prenove sta bila po dvomesečni javni razpravi sprejeta v septembru 1981. Vendar nam ta časovni in delno vsebinski pregled ne kaže celotne problematike, ki se je začela odpirati že ob zbiranju in izdelavi dokumentacije za načrt prenove.

V času nastajanja načrta je bilo močno občutiti neaktivnost odbora za prenavo, ki ni dojel družbenega pomena in celovitosti prenove in ni pritegnil k sodelovanju vseh strokovnih služb, interesnih skupnosti in uporabnikov prostora, od katerih je prenova mesta s 3880 prebivalci in približno 750 objekti močno odvisna.

Posledica neaktivnosti odbora je premajhna prisotnost širših družbenih ciljev v načrtu prenove, čeprav smo le-te poskušali predvideti in upoštevati, popolna odsotnost komunalnih organizacij. Ne vključevanje programa prenove v srednjeročne plane samoupravnih interesnih skupnosti in strokovnih služb povzroča vprašljivo faznost prenove, kar se že kaže kot ovira pri začelih konkretnih posegih.

Zato je bil takoj po sprejetju Načrta prenove izvoljen nov odbor za prenavo, ki naj bi razrešil in uskladil nastale pomanjkljivosti ter vključil v proces prenove tiste strokovne službe, od katerih je prenova odvisna, tako da bi se lahko začele reševati nejasnosti okrog pravno-lastniških odnosov, stanovanjske politike v mestnem jedru, o izdelavi dokumentacije in finansiranju prenove celotne primarne infrastrukture itd. Vse to mora biti usklajeno, ker je SSS občine Izola že naročila izdelavo idejnih rešitev za 14 karejev, za katere bo dokumentacija izdelana do konca februarja 1982. leta.

Pri prenovi prvih štirih stavb in pri izdelavi idejnih rešitev za kareje smo ugotovili, da projektanti v mnogih primerih ne upoštevajo zakonitosti oblikovanja in razvoja obstoječih stavb in prostora kljub narejenim analizam v Načrtu prenove. To kaže, da projektantske organizacije na Obali še niso dojele strokovne zahtevnosti pri izdelavi dokumentacije, čeprav kažejo vse večji interes za prevzemanje teh nalog. Primer v Izoli kaže na potrebo po interdisciplinarnem pristopu tudi pri izdelavi izvedbene dokumentacije, kjer pa je treba bolj jasno določiti vlogo posameznih strokovnih služb. Verjetno bi bilo prav, da se v spomeniški službi dogovorimo, kaj je konservatorski program in kolikšen naj bo njegov obseg ob upoštevanju kategorije spomenika.

Ob izvajanju prvih prenovitvenih del v Izoli se je pokazalo, da gradbene organizacije niso usposobljene za večje posege v takšne mestne strukture. Primanjkuje jim predvsem ustrezne mehanizacije in usposobljenega kadra. Zato podpiramo ustanavljanje posebnih skupin v gradbenih podjetjih, ki se bodo specializirale za prenavo.